

Filipszky István: A budaörsi kastély (előadás) – 2013. március 27.

Kedves Vendégeink!

Én is sok szeretettel köszöntöm önöket. Köszönöm, hogy ilyen nagy számban megtiszteltek azzal, hogy a mai estét velünk töltik. Örülök, hogy ilyen sokan érdeklődnek városunk ma is látható legrégebbi épülete iránt.

Ugyancsak sok szeretettel és nagy tisztelettel köszöntöm estünk háziasszonyát, Morvai Ágnes építészmérnököt. Köszönöm, hogy elfogadta a felkérésemet és közreműködik mai rendezvényünkön. Feladatunkat úgy osztottuk meg, hogy én a történetet ismertetem Önökkel ő pedig az esetleges szakmai kérdéseikre adja meg a válaszokat.

Mindjárt az előadásom elején szeretném megköszönni mindazon személyeknek a felbecsülhetetlen szakmai segítségét, akikkel több alkalommal is átbeszélhettem mai előadásom témáját. Megismerhettem véleményüket, esetenként ütköztethettük álláspontunkat a vitás kérdésekben.

Itt és most köszönöm a szakmai segítséget estünk háziasszonyának, Morvai Ágnes építészmérnök asszonynak és Thúry László régésznek, a téma kiváló ismerőinek és köszönöm a folyamatos segítségét Veiland Gyula fotóriporternek, a Minálunk című elektronikus lap munkatársának.

Az előadás technikai kivitelezésében nyújtott segítségért pedig köszönet illeti Dorkó Szabolcs kollégámat.

1. A gr. Zichy Péterné, gr.Bercsényi Zsuzsanna által építtetett kastély mai képe. /Veiland Gyula fotói, 6 db kép/

Mindenekelőtt szeretném röviden ismertetni azt, hogy miért most kerül sor ennek az előadásnak megtartására. Mint tudjuk a Bercsényi kastélyban jelenleg a Posta Területi Oktatási Központja működik a Templom tér 12 szám alatt. Ugyanakkor szerencsére már épül a nem sokára az 1-es Postahivatalnak új otthont adó épület, a volt Nyugdíjasok Háza helyén. Így ismét a város tulajdonába kerül az eddig postahivatalként funkcionáló két épület. Természetesen sok budaörsiben merült fele a kérdés, vajon milyen feladatot kap az egybeépült, ugyanakkor markánsan külön kezelendő két épület?

Bizonyos vagyok abban, hogy a budaörsi városatyák és a többi, ebben az ügyben döntéshozó személy a legjobb megoldást választják majd. Ugyanakkor, mint kívülálló magam is szeretném figyelemmel követni ezt a folyamatot. Szeretném ebben a körben és természetesen más fórumokon is, ha lehetőségem lesz rá és miként eddig is tettem, megosztani véleményemet az említett döntéshozókkal, javaslattevőkkel, hivatali emberekkel.

Kétségekívül nehéz helyzetben vannak az említett személyek. A valamikor szép, hatszobás és külön kápolnával is rendelkező kastély az idők folyamán szükségből a község, majd az abból kialakult város közfeladatait volt kénytelen ellátni. Ez, a mindkét fél számára kényszerű együttlét azt eredményezte, hogy mára a kastély épülete igen kevésbé emlékeztet egykori pompás önmagára.

2, Thúry László régész, falkutató fotói a kastély belső részének jelenlegi állapotáról /3 db kép/

Bizony hosszadalmas, sok pénzt felemésztő munkafolyamat előtt áll városunk, ha nem is a régi fényében, de a valamikori önmagára emlékeztető formájában kívánja láttatni a gr. Bercsényi Zsuzsanna által építtetett kastélyt.

Mint említettem, bizonyos vagyok abban, hogy a döntéshozók a megfelelő feladatot találják meg az épületnek. Gondoljunk csupán arra, hogy a kastély gazdasági épületeként, az időben később épített, igen jelentős kiterjedésű Zichy major ma a Budaörsi Művészek otthonaként működik.

3, A Zichy major fotója. /Internet/ 3 kép/

Reményeim szerint a jóval kisebb alapterületű kastély számára is megtalálják a megfelelő feladatot.

A másik oka előadásom megtartásának az az, hogy a budaörsiek körében szinte teljességgel ismeretlen a budaörsi Bercsényi Zsuzsanna által építtetett kastély. Sok embertől kérdeztem rá a helyére, egyáltalán arra, hogy van-e Budaörsön kastély. Megdöbbsent arcok tekintettek vissza rám. A hely története iránt érdeklődők jó esetben a Zichy majorral azonosították.

Mindenképpen szeretném, ha Budaörs lakói is megismerkednének városunk e kiemelkedő építészeti és történelmi értékével és legalább alapszinten el tudnák helyezni térben és időben a település ma is látható legrégebbi épületét.

Előadásomban nem csupán a kastélyról beszélek, hanem ahogy előbb említettem szeretném azt elhelyezni térben és időben egyaránt. Talán jobban megismerhető lesz úgy, ha történelmi

háttérrel is rajzolok hozzá és megismertetem Önöket az építető személyével is.

Arra kérem a jelen levőket, hogy az előadás alatt bizonyára felmerülő kérdéseiket az előadás végén tegyék fel.

Az Óbudai-uradalom

Ígéretemhez híven, mielőtt megismerkedünk a városunkban ma is álló kastéllyal, helyezzük el Budaörsöt a kastély építésének korában, az 1720-as évek elején, a térképen. Városunk az Óbudai-uradalomhoz tartozott mely Óbuda, Szentendre és Zsámbék mezővárosokat, Békásmegyert, Bogdán, Budakeszi, Budaörs, Monostor, Perbál, Szántó, Tótfalu és Tök falvakat, Bolgárfalu, Csik, Kissing, Szentpéter, Tah, Torda és Várad pusztákat foglalta magában. A csaknem nyolcvanezer magyar holdas nagybirtok teljes egészében a Duna jobb partján, illetve a Szentendrei-szigeten terült el, a történeti Pilis vármegyében, amely a XVII. század közepétől kezdve az egyesült Pest-Pilis-Solt vármegye pilisi járását alkotta. E vidék sorsa a magyar történelem korai időszakától kezdve szorosan kapcsolódott az ország fővárosáéhoz. Az Óbudai-uradalom helységeinek többsége nagy múltú és egyben nagy jövőjű település volt. Buda török kézre kerülése előtt kevés kivétellel királyi birtok. Kezdetben Visegrádhoz, majd megalakulása után Budához, a török hódoltság kezdetén Tatához, majd annak eleste után a Komáromi váruradalomhoz adózott.

4. A Komáromi váruradalom 1575. évi összeírásának Buda Örsre vonatkozó oldala. /A község Szent György napkor a komáromi várnak

16 forintot, Szent Mihály napkor 16 forintot és egy török szőnyeget /10-12 forint árut/ fizetett. OL.

5, Az 1659-ből származó adománylevél

/Ford. Bucsi Lajos. Az adománylevél eredetije: OL, Zichy-lt. Fasc. 142. No 27. Ezen kívül számos másolata található a Zichy családi levéltárban./

Az Óbudai-uradalom, mintegy mellékesen, a komáromi uradalom tartozékként került idősebb Zichy István kezére 1659-ben, 57.518 Ft-ért. Egy évszázad múltán, 1766-ban a kincstár peres úton visszaszerezte Zichy családtól.

6, Id. Zichy István, a nagy birtokszerző /1676-tól gróf / A Magyar Királyi Kamara elnöke.

1616. szeptember 18. Veszprém-1693. március 15. Oroszvár/ Elias Widemann: Icones illustrium heroum Hungariae, Wien, 1652./ Rézmetszet.

Az adománylevélben az Óbudai-uradalom helységeinek felsorolása igencsak foghíjas. Ezek pótlására azonban, érthetetlen okokból, a későbbiekben sem került sor. Ennek ellenére, 1686. után a kihagyott helyek is Zichy birtokként szerepelnek. Az Óbudai-uradalom értéke a vele együtt megszerzett Komáromi uradalom mellett eltörpült. Az Óbudai-uradalom értéke csak később, a hódoltság után növekedett

meg. Ebben az uradalomban feküdt tehát az előadásom központi települése, az akkor már 1596. április 6-tól lakatlan Budaörs.

Gr. Zichy Péter

7, Gr. Zichy Péter fiatalkori képe

(1674. /?/ - 1726. január 25. Óbuda) Ismeretlen művész munkája.

Lassan lépkedve előre az időben eljutunk a Kastély építésének korába, a 18. századba. Ekkor az Óbudai uradalom, ezen belül Budaörs földesura gr. Zichy Péter volt.

8, A zichy és vászonkeői Zichy család ősi nemesi címere

/Nagy Iván, Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. kötet. Pest, 1865./

Gr. Zichy Péter 1674-ben született gr. Zichy István és Melith Mária fiaként. Atyja, ifjabb gr. Zichy István halála után örökölte többek között a fent említett Óbudai uradalmat, benne Budaörsöt. Még atyja életében I. József császár tanácsosa lett. 1694-ben kinevezték Zsámbék vár főkapitányává. 1695-ben lett szabolcsi főispán. 1699-ben kamarás és tanácsos. 1707-ben főasztalnokmester, 1724-ben a hétszemélyes tábla közbírája.

Zichy Péter többnyire Zsámbékon élt. Első felesége Homonnai Drugeth Klára volt. Tőle született gyermekei Ferenc, a későbbi győri püspök és László. Második felesége 1708-tól gr. Bercsényi Zsuzsanna. Tőle született gyermekei Sára és Miklós. Gr. Bercsényi Zsuzsannával óbudai birtokukon 1724-ben Kis-Czell néven a híres Mária Czellhez hasonló búcsújáró helyet alapítottak.

Zichy Péter 1701-től-1726-ig volt az Óbudai-uradalom földesura.

Benne a kor magyar főurainak minden jó és rossz tulajdonsága fellelhető volt. Ő is, mint legtöbb főúr, jóval többet költött, mint amennyi jövedelme volt. Gyakran vett fel kölcsönöket, birtokait rendszeresen elzálogosította. Halálakor adósságai több mint 300.000,- Ft-ra rúgtak.

1701-ben elzálogosította Budakeszit, az akkor még lakatlan Budaörssel és Csik pusztával együtt.

A fennmaradt írások szerint Zichy Péter másik alapvető jellemvonása az erőszakossága volt. 1714-ben Óbuda városa középkori jogállására hivatkozva a szabad királyi városi kiváltságok visszaadását kérte. A per során a négy főkolompot a zsámbéki vár tömlöcébe záratta.

Más tevékenysége, éppen ellenkezőleg, finom, iskolázott főúrnak mutatja. Az irodalomtörténet az első feleségéhez írt költői levelei és dalai miatt emlékezik meg róla. Ezeket Toldy Ferenc az Új Magyar Múzeum című folyóirat II. évfolyamának 5. számában meg is jelentette. Egy német nyelvű imádságos könyvet is írt első neje számára.

Zichy Péter 1726. január 25-én hunyt el. Az óbudai parochiális templomban temették el.

Gr. Zichy Péterné, gr. Bercsényi Zsuzsanna

9, Gr. Zichy Péterné gr. Bercsényi Zsuzsanna és gr. Zichy Péter Johann Alberts Hauser budai festő által 1723-ban festett képe. /Horvát Nemzeti Múzeum, Zágráb/

Gr. Bercsényi Zsuzsanna 1691. március 17-én született a felvidéki Tavarnokon. Születésekor édesanyja, Homonnay-Drugeth Krisztina, 36 évesen belehalt a szülésbe. Bátyjával, a nála másfél esztendővel idősebb Lászlóval félárván maradt.

10, Gr. Bercsényi Miklós /1689-től gr. székesi/ Internet.

1665. december 6. Temetvény – 1725. november 6. Rodostó

Édesapja, gr. Bercsényi Miklós a magyar történelem ismert személyisége, II. Rákóczi Ferenc hadvezére volt.

Bercsényi Zsuzsannát édesapja 1694-ben az orsolyiták pozsonyi rendházába adta. Apácajelöltként kitűnő nevelésben és oktatásban részesült.

1707-ben az alábbi levelet küldte édesapjának: „Édes szerelmes úr Atyám ... valóságosan írom , mivel látom groff Zichy Péter úr hozzám való igaz szeretetét én is megh vallom, hogy hasonlóképpen hajlandosaghom eő Kegelméhez, nem vélem, hogy Nagyságodat azzal

megbántanám Nagyságodat alázatosan kérem, méltóztassék ez iránt maga akaratját énnékem Kegyelmed írása által megh jelenteni, hogy tudhassam mihez köll magamat alkalmaztatni.”

Az esküvő megtartására 1708-ban került sor. 1709 május 21-én született első gyermekük, Miklós.

1719-ben lejárt a Budakeszi lakott falura, Csik pusztára és az akkor immár 1596. április 6-a óta lakatlan Budaörsre, 1710-ben 9 évre kötött bérleti szerződés Georg Christoph Zenegg kamarai inspektorral, s a három települést Bercsényi Zsuzsanna a saját nevére váltotta vissza. Így e három településnek 1745. október 2-án bekövetkezett haláláig kizárólagos tulajdonosa maradt. Ezért ő kötötte, 1721. április 21-én, mint tulajdonos Zsámbékon a Zichyek várkastélyában a telepítési szerződést az újonnan Budaörsre érkezett németek vezetőivel Senn Sebestyénnel, Dintzl Kereszténnyel, Singer Andrással, Freu Simonnal és Kessler Ádámmal. Ahogy az írás mondja: „... a grófné asszony által újonnan alapított és telepített falu, Budaörs lakói ...”

11, Budakeszi az úrbérrendezés után, a telkes jobbágyok névsorával
/Kneidinger András térképe/

12, Csik puszta térképe

13, Budaörs első fennmaradt térképe 1766-ból. /Henricus Jäger/

Időzzünk egy kicsit ennél a térképnél. Mi is látható rajta? Kétutcás település. Mindenhol vinea, azaz bor felirat. Budaörs határa a Kálvária dombon fut keresztül.

1726. január 25-én Bercsényi Zsuzsanna özvegyen maradt. A Zichy javak gondnoka törvény szerint is egyértelműen Bercsényi Zsuzsanna lett. Jó gazdaként sokat tett a zálogba adott birtokok visszaváltásáért, mely folyamat az 1730-as évek közepére fejeződött be. Ugyancsak sokat tett az ott élők, a közösségek fejlődéséért. Mindvégig figyelemmel kísérte Budaörs fejlődését is.

Élete középső szakaszát településünkön töltötte a mai Templom tér 12. szám alatt, 1720. körül felépített hatszobás kastélyában. Jelentős szerepe volt az újratelepítés utáni első templomunk és iskolánk létrejöttében is.

14, Az újratelepítés utáni első templom Budaörsön.

Épült 1738. és 1752. között. /A budaörsi régi építésű templom az Óbudai uradalomban (OL, No 216/3) Gföller mappa/

15, Templomképek /mindhárom/

Városunk újratelepítője, gr. Zichy Péterné gr. Bercsényi Zsuzsanna 1745. október 2-án hunyt el. Haláláról az alábbi tudósítást küldte fia gr. Zichy Miklós 1745. október 2-án féltestvérének, gr. Zichy Ferenc győri püspöknek: „Hosszas nyavalyája súlyos fájdalmainak ritka példájú békességes szenvedésekkel elérvén a halált ezen folyó

October Havának 2-ik napján, életének 54-ik esztendejében az árnyékvilágból boldogul kimula.”

Emléke előtt tisztelegve 1997. április 1-től a Városi Könyvtár az ő nevét viseli. Személye méltó lenne városunk poszthumusz díszpolgára kitüntetésére.

16, Gr. Zichy Miklós (1710. május 21. - 1758. február 14. Óbuda)

/Ismeretlen mester olajfestménye./

Budaörs utolsó, a Zichy család ezen ágából származó földesura. Zichy Miklós a szabolcsi főispánságban bátyjának, Lászlónak az utóda lett. Felesége gr. karancsberényi Berényi Erzsébet volt, Budaörs utolsó földesúrnője. Házasságukból gyermek nem született, így a családnak ez az ága velük kihalt. Óbudán, a szülei által alapított trinitárius kolostorban temették el.

17, Gr. Zichy Miklósné /1715. – 1796./ Ismeretlen festő műve.

Gr. Zichy Miklósné, gr. karancsberényi Berényi Erzsébet, férje halála, 1758. február 14.-e után Budaörs földesúrnője volt 1766-ig, amikor a Királyi Kamara érvényesítette az 1659-es szerződésben lefektetett tulajdonjogát az Óbudai uradalomra, benne Budaörsre.

Férjével, gr. Zichy Miklóssal együtt nagy művészetpártolók és építetők voltak. Több szép emlék őrzi tevékenységüket. Pártolták a kor építészeit, többek között Bebó Károlyt, a kor híres festőjét, szobrászát, akit az óbudai udvarukban is különböző tisztségekkel

halmoztak el. Templomunk ma is látható oltárképe az ő alkotása. Ők építették fel a ma is látható óbudai Zichy-kastélyt, amely azt megelőzően csupán szerény úrilak volt. A család már akkor 2.000 kötetes igen komoly könyvtárral rendelkezett.

Feltétlen szeretnék megemlíteni egy érdekes adalékot a grófnővel kapcsolatban, mely az „Egyházlátogatások Budaörsön 1397-1933” című kötetben olvasható az 1783. évben megtartott canonica visitatio sorai között: „A falun kívül a Kálváriahegyen készítettett 1765-ben méltóságos Zichy Erzsébet grófnő egy kőkeresztet, két szoborral, Boldogságos Szűz Mária és Szent János kőszobrával, melyek mivel készítettőjük többé nem földesura a falunak, elhagyatottak. Ezenkívül található ugyanezen a helyen hét téглаoszlop kápolna gyanánt, amelyekben fatáblák az Üdvözítő szenvedéseit állomásonként mutatják. Ezek gondozója és őrzője Hönlevi János, 50 forintot adott a fenntartásukra.” Íme Budaörs első kálváriája.

(Csupán megjegyzem, hogy az 1397-től 1933-ig az összes Budaörsön lezajlott Egyházlátogatást tartalmazó, 2002-ben megjelent kötet, elsőként került kiadásra az országban. A benne szereplő adatok nélkül ma már képtelenség helytörténetet írni.)

Amikor 1766-ban a Kamarához került a község a budaörsiek levélben köszönték meg gróf Karancsberényi Berényi Erzsébetnek a hozzájuk való jóságát az alábbiak szerint:

„Ő exelenciája és nagyméltóságú Karancsberényi Berényi grófnőnek az elhunyt nagyméltóságú Istenben nyugvó vázsonykői Zichy Miklós gróf özvegyének, a mi legkegyelmesebb asszonyunknak, alázatos tisztelettel Buda-Eörs község.

Nagyméltóságú Nagyasszonyunk mindig kegyes volt alázatos cselédeihez, akiket gazdagon gyarapodni engedett, akit mi alázatosan

tisztelünk és abban a reményben élünk, hogy továbbra is így lesz majd, de most azt kellett tapasztalnunk, hogy védelmét, melyet alattvalóinak eddig nyújtott, tovább már nem nyerhetjük, mivel új uraságnak lettünk alattvalói.

Így Nagyméltóságú Grófnő újból kifejezzük legmélyebb hálánkat. Hálásak leszünk életünk végéig, dicsérni fogjuk, soha el nem múló köszönetet mondunk.

Nagyméltóságú Grófnőnek alázatos és engedelmes

Buda-Eörs

község

A németek betelepítése Budaörsre

1719-ben gr. Bercsényi Zsuzsanna az Óbudai-uradalmon belül a már lakott Budakeszi falut, Csik pusztát, valamint a szintén lakatlan Budaörsöt Georg Cristoph Zenegg Kamarai elnöktől a saját nevére a zálogból visszaváltotta. Ezáltal saját kis uradalmat hozott létre és megkezdődhetett a betelepítés. Budakeszi közvetlen Buda 1686. évi visszafoglalása után újraterelődött, így Csik pusztát és Budaörsöt lakottá tette, maradt feladatként az úrnő számára. Csik pusztát eleve az uradalma allodiumaként kívánta hasznosítani, míg Örsöt a saját birtoka központjává kívánta fejleszteni.

Milyen volt ekkor a két valaha virágzó település?

18, Egyházi javak összeírása Pest megyében 1725 /Az iratnak az örsi, valamint a csiki templomromra vonatkozó adatokat tartalmazó oldala./ Pest Megyei Levéltár.

A Budaörs és Budakeszi között elterülő Csik pusztán, a középkorban virágzó településen, mely 1566-ban, egy tatár támadás következtében vált lakatlanná, még látszódtak a valaha Szűz Mária tiszteletére szentelt egykori királyi kápolna, később a falu templomává vált épületnek a romjai, amint erről az „Egyházi javak összeírása Pest megyében” címmel 1725-ből fennmaradt összeírás tudósít.

Esetleg maradt valami emléke a középkori csiki, kőből épült udvarháznak, mely Biro Mihály és Biro Orbán tulajdona volt, mikor 1526-ban a Buda alá érkező török portyázóknak egy csapata végzett az oda szorultakkal, amint erről egy későbbi oklevél tudósít a „Királyok könyve I.” kötetében.

Örsön ugyancsak úgy-ahogy álltak még a kora Árpád korban épült királyi kápolna, a középkori falu templomának falai. A fenti irat erről így ír: „Lapides ejusdem Budam veeti dicuntur tempore Turcarum, azaz „Alapfalai láthatók, köveit a török időkben Budára vitték.”

Láthatóak voltak még a középkori királyi udvarháznak az időtől, valamint a 130 éves elhagyottságtól málló, omladozó falai, szemben a templommal a Mészárosok útja, a valamikori a Királyok útja, (a mai Szabadság út) másik oldalán.

Álltak a Kőhegy oldalában a romló, omladozó, de még javítható, használható középkori borospincék, hirdelve a Budaörsön akkor már 2.000 éves múltra visszatekintő monokultúrájának, a szőlőtermesztésnek a nyomait. Hogy ennek milyen vonzereje volt,

elég talán arra utalnunk, hogy az 1600-as években, az akkor lakatlan Budaörsön, a megtalált és azonosított régészeti nyomok alapján, igaz időszakosan, de emberek éltek, valószínűleg az elhagyott, elvadult szőlőt próbálva termővé varázsolni.

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a német telepések érkezése előtt már árendálták a lakatlan Csikot és Örsöt. Egyrészt a Buda ostromát követően lakott Budakesziről átjáró földművesek (a harcok után itt maradt katonák is települtek Keszin), másrészt 1696-tól 1701-ig a területet bérlő rácok törték fel és tették termővé a majd száz évig ugaron maradt csiki és örsi földeket.

Budaörs újratelepítése

Az első német telepések Magyarországon Buda és Pest környékén telepedtek meg. A folyamatos harcok miatt az 1710-es években még kevesen voltak, mert a folyamatos háborúskodás gátolta a letelepedést. A Rákóczi szabadságharc eseményei ugyancsak nem segítettek elő az újonnan érkezettek földre ültetését. A telepítés az 1720-as években vett nagyobb lendületet. Bécs számára a Rákóczi rebellió után a megbízható, katolikus vallású német lakosság betelepítése jó megoldásként kínálkozott. Magyarországon elsőként a főúri családok közül a Károlyi család fogott nagyobb telepítésbe lakatlan birtokain.

Azokban a dél-német uradalmakban, amelyek közvetlen osztrák kormányzás alatt álltak, a telepítési politika közvetlenül

érvényesülhetett. E törekvések találkoztak a reményvesztett svábok szándékaival. A telepes családok gyalog, vagy kocsival jutottak el az ulmi, vagy valamely más dunai kikötőig. Ott hajóra szálltak és Ulmer Schaschtelnak, magyarul ulmi skatulyának nevezett, bárkaszerű hajóikon elindultak az ígéret földje, Magyarország felé.

19, Az ulmi skatulya /Internet/

Az út nagyjából két, három hétig tartott. A budai hegyvidékre érkezőket Budán fogadták, majd a megfelelő célállomásra irányították őket. A telepesek általában három szabad, adómentes évet kaptak. Adózniuk csak ezután kellett. A szőlőt ültető telepesek ennél többet, öt-hat szabad, adómentes évet kaptak. Az első telepítők a budai hegyekben a Zichy és a Csáky családok voltak.

20, Telepes sváb nő képe a XVIII. század elejéről /korabeli rajz/

Az első budaörsi telepesek 1720-ban érkeztek. 1721-ben megkötötték a szerződésüket Gr. Bercsényi Zsuzsannával, a terület földesúrnőjével. Ha valakit érdekel a szerződés teljes szövege, betű szerinti fordításban olvasható Hauser József: Budaörsi krónika című könyvében, vagy a „Budaörsi Elektronikus Könyvtár” oldalain, a Városi Könyvtár honlapján.

21, Sváb parasztok vándorlása Bácskába. /Iskolai szemléltető tábla a XVIII. századi magyarországi megtelepedésről. (Az ulmi Donauschwäbisches Zentralmuseum tulajdona./

Sok mindenről tudnék még mesélni, de sajnos az önök ideje és türelme is véges, így inkább az előadásom tárgyára térnék.

A Zichy kastély

Mint említettem 1719-ben gr. Bercsényi Zsuzsanna Georg Christoph Zenegg budai Kamarai elnöktől a saját nevére a zálogból visszaváltotta Keszit, Örsöt és Csikot. A saját kis uradalmát, hol élete középső részét töltötte, el kellett kezdeni úgy kialakítani, hogy az méltó lakhelye lehessen az ország egyik leggazdagabb grófnőjének.

22, Budaörs első ismert pecsétje. Használatban 1730-1742. között. Körfelirata: BUDAORSER GEMEIN INSIGEL 1730. Átmérője: 26 mm. /Pest Megyei Levéltár/

Adva volt tehát egy középkori templomrom és egy romos középkori királyi udvarház. Szerintem úgy gondolkodott, hogy mindenekelőtt lakhelyet kell építtetnie, ahonnan irányíthatja a három települést, ahol vendégeket fogadhat és ahol egyszerűen élni lehet. A középkori udvarház romja természetesen alkalmatlan volt erre. A föld felszíne alatt azonban az eljövendő céloknak igencsak megfelelő hatalmas pince húzódott, mely ellenállt az időknek. A pincéből járatok vezettek

a középkori templom irányába és kitakarítása után szinte azonnal használatba lehetett venni. Azt tudta Bercsényi Zsuzsanna, hogy miért Budaörsöt választotta székhelyéül. A középkori Magyarország egyik kiemelkedő, egyik legjobb szőlőt termelő faluja volt a középkorban Örs, a későbbi Budaörs. Az itt termelt szőlőből készített fehér bor az írások szerint a szerémséggel vetekedett.

23, Szőlőtaposás a középkorban. /Magyarország virágzása és romlása./

Ennek jól látható emléke az 1332-1337 között lefolytatott „Pápai tizedösszeírás”. Ekkor az örsi Mihály plébánosnak évi 20 márka jövedelme volt, ami igen jelentős összeg, s mely jó része a tizedből befolyó bordézs mából származott. A csiki Miklós plébános ugyanekkor mindössze 5 garas adót fizetett a pápai tizedszedőknek, Pál, Horhi (ma Kamaraerdő) plébános pedig csupán 4 garast.

24, A pápai tizedösszeírás Örsre vonatkozó oldala

/OL DF 292450/

A királyi udvarház alatt létezett középkori pince a dézsmában beszedett bor tárolására szolgált. Ugyanakkor tudjuk, hogy az Óbudai uradalomban három helyen volt jelentős bortermelés. Bogdányban, Óbudán és Budaörsön. És a bor a rossz minőségű ivóvizet figyelembe véve hatalmas érték volt. Nem véletlenül folyt a környéken termelt borok dézsmájáért Magyarország leghosszabb jogi pere, a Sasadi tizedper, akkor már évszázadok óta és még ezt követően is száz évig.

Gr. Bercsényi Zsuzsanna bizonyos volt benne, hogy saját kis uradalma helyének kiválasztásánál jól döntött. A régi használhatatlan királyi udvarház romjait behordatta a mély pincébe, mintegy két-három méter magasságban megemelve annak középkori járósíntjét. Ma már ennek következtében a korabeli átjáróknak csupán a felső boltíve látszik.

25, Pincerészlet /boltív, stb. 13 kép/

Morvai Ágnes építészmérnök felvételei

Ez a feltöltés világosan érzékelhető ennek a pincerésznek a lecsökkent magasságából. Ugyanakkor, az alsó, a fennmaradt tervrajzon „rég pincének” nevezett pincét kiegészítendő erre a pincére ráépítettett egy ugyanolyan hatalmas alapterületű felső „új” pincét, mely ugyancsak alkalmassá vált a három falu jobbágyi terményadójának befogadására. Elsősorban természetesen a kor legfontosabb adójára a borra kell itt gondolnunk. Ezért található ma a kastély alatt a kétszintes óriási méretű pince.

26, A Budaörsön lévő uradalmi ház és pince épületének alaprajza /OL. No 1/1/

Majd a kétszintes pincére, mely így elérte a kor talajszíntjét, épült a hatszobás, egy konyhás, két bejáratú lakóépület, a kastély, melyben külön kápolna is állt. Az újjátelepítés utáni első templom felépüléséig, 1752-ig, a falu lakói több alkalommal is igénybe vehették ezt a kápolnát. /Esküvő, keresztelő, temetés, stb./ A kor kívánalmai szerint

nem hiányozhatott a kastély mellől a díszkert sem, melynek nyomai egy későbbi térképen maradtak fenn, s melyet egészen véletlen fedeztek fel Thury László munkatársai és melyet sikerült azonosítanom.

27, A Budaörsi kastély díszkertjének nyomai egy 1778-ból fennmaradt határmegosztásos térképen

/Thúry László régész tulajdona/

A kastély több helyen is megemlíttetik a különböző írásokban. Hallgassuk meg, mit írt róla Bél Mátyás a „Notitia Hungariae Novae Historico Geographica Divisa” címmel 1735-1742 között Bécsben megjelent művének Pest-Pilis-Solt megyei kötetében, melyet 1737-ben adtak ki, s mely az első magyar bédekkernek is tekinthető.

„Buda-Örs: A Zichy grófok birtoka a Sas-hegyen túl, a fővárostól délre egy mérföldre bájos völgyben húzódik meg. Kicsi falu nemrég összeköltöztetett német telepésekkel. A házak közül elsősorban a vár formájára kiképzett földesúri lakhely tűnik ki. Gr. Zichy Péter örököseinek gyakori szórakozóhelye. Bár a falu határa szűk, de termékeny s a szemben levő domboldalon kedves szőlőhegyeken jó gyümölcsöt termelnek.

Budaörs községet 1722-től kezdték a sváb telepesek megszállani, földesura a Zichy család. Van 26 szabadon költöző úrbérese, inkább zsellérek, mint jobbágyok, csak kettőnek van földje. 17 viszont szőlőt telepített. Az újonnan telepített községben „a sváb nemzet legszegényebbjai élnek, akik koldulással és kézi munkával szerzik meg kenyerüket”. Az összeírtak között egy magyar és 25 német nevű van.”

28, Budaörs legkorábbi fennmaradt képi ábrázolása 1828 előttről, Bordaörsz felirattal. „Ofen und Pest mit ihren Umgebungen” című litográfia részlete. /Ismeretlen mester./

Nem feledkezhetünk meg a szintén a legrövidebb időn belül felépített uradalmi kocsmáról sem. Ez a mai katolikus óvoda, a korábbi Tanácsháza épülete volt. Itt mérette ki az úrnő a telepesek által dézsmába adott rossz minőségű parasztborát, ami ugyancsak jelentős bevételt biztosított számára. Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy a falusi mézárszék is az urasági kocsmában épületében működött, ami ugyancsak jó jövedelmet hozott a grófnőnek. Nem sokkal később ugyanezen okból felépült a Csiki csárda a Budakeszire, a Törökbálintra, a Biára, valamint az Örsre vezető utak középpontjában.

29, A budaörsi vendéglő homlokzata /OL. No 200/2/

30, A budaörsi vendéglő alaprajza /OL. No. 510/3/

Az Óbudai uradalomban, Budaörsön található vendéglő rajza /OL. No. 510/1/

31, A budaörsi uradalmi vendéglő tervrajza /OL. No. 200/1/

32, Az urasági vendéglő és présház Csik pusztán. /Levéltári jelzet nem szerepel./

33, Az urasági vendéglő homlokzata, a présházzal együtt Csik pusztán.
/Levéltári jelzet nem szerepel./

34, Felvétel az eredeti Csiki csárdáról a két háború között

Természetesen nem maradhatott ki a pálinkafőzés sem az uradalom bevételei közül.

35, Az uradalmi pálinkafőzőház Budaörsön /OL. No. 199/1/

36, Az uradalmi pálinkafőző ház homlokzata Budaörsön /OL. No. 199/2./

1766-tól egy per folytán a Zichy családtól az Ó- Budai Kamara tulajdonába ment át az Óbudai uradalom. A Kamara élt a jogával, hogy az Óbudai uradalom csak fiúágon volt örökölhető a Zichyek számára. Miután a család ezen ága gr. Zichy Miklós és gr. Berényi Erzsébet gyermektelen házasságával kihalt az uradalom visszaszállt a Kamarára. Természetesen az ott található, a Zichy család által építtetett, az ő tulajdonukban lévő épületek is az új tulajdonoshoz kerültek. Így lett új tulajdonosa a budaörsi hatszobás kastélynak is. Az épület továbbra is uradalmi központi feladatokat látott el. A környék településeinek gazdasági életét irányították innen. A hatalmas méretű pincékben pedig az dézsmában befolyt bort és a más adóban begyűjtött terményeket tárolták.

Az 1800-as évek második felében egyre több helyen megtörtént a szőlő, a belőle készített bor adójának megváltása a községek részéről. A szőlő volt Pilis megyében a Kamara legnagyobb bevétele, mely a fentiek miatt így elenyészett. Egyre inkább feleslegessé vált az egykori uradalmi központ fenntartása. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a megváltás után, mely nem kevés pénzébe került a községeknek, a filoxéra az itt termelt hegyi szőlőket kipusztította. A nagy összegek kifizetése tehát okafogyottá vált, ám addigra már megtörtént a megváltás.

Az 1877-ben kiadott, Galgóczy Károly által írt Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája című kiadvány harmadik kötetében, többek között ez olvasható a Budaörs címszó alatt: „Most az ó-budai korona urodalomhoz tartozik (tudniillik Budaörs), s a még meglevő régi kastélyt is ez birja, mely azonban több eladásra kitűzött tárgyak közt, a gazdasági épületekkel együtt eladásra van a pénzügyministerium által kitűzve.”

Az 1985-ben kiadott, Hauser József által írt „Budaörsi krónika” című munkában a történet folytatása eképp került leírásra.

A község az 1880-as évek elején a Korona Uradalomtól megvette a mai leányiskola célját szolgáló épülettömböt és ezt az Irgalmas Nővérek rendelkezésére bocsátotta. Ők az épület gazdasági részében kialakították a tantermeket, lakórészében pedig berendezték zárdájukat. Az iskola és a zárdá kialakítása folyamatosan történt. Az Irgalmas nővérek első főnöke Halik Paula lett, aki egyben az új leányiskola igazgatója is volt. A nővérek átvették a községben már működő két óvodai csoport vezetését is.

37, Pauli Szt. Vinczéről nevezett irg. nővérek intézete Budaörsön
/Korabeli képeslap/

A II. világháború alatt a leányiskolában Wehrmacht-alakulat ruharaktára volt tartósan elhelyezve.

1944. decemberében, amikor átment a falun a front, elsősorban az asszonyok és a gyermekek húzódtak meg a hatalmas pincékben. A Budapestért folyó harcok során a leányiskola is több tüzérségi találatot kapott.

A front elvonulta után, dicséretes gyorsasággal, már január 7-én megkezdődött a tanítás úgy a leány, mint a fiúiskolában.

Buda felszabadulása után a fiú és a leányiskolát is hadifoglyokkal töltötték meg, akiket innen vittek Sós-kútra a gyűjtőtáborba. Az iskolákat a hadifoglyok után újból fertőtlenítették és a tanítás folytatódott tovább. A leányiskolában továbbra is az apácák tanítottak.

1948. augusztus 1-én a felekezeti iskolák államosítása megtörtént. A leányiskola szerzetes tanítói nem vállalták a további munkát.

38, Budaörsi óvoda. 1948.

/Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége. A kép jobb szélén még nővér látható./

1953-ban a kastély épületében Szabó Erzsébet vezetésével megalakult az első napközi. Az apácák által korábban a kastélyból a pincébe levitt tárgyakat onnan kihordatták és az idők folyamán azoknak nyomuk veszett.

39, A lányiskola a hatvanas években. /Képes levelezőlap Budaörsi épületekkel.

A volt kastély és a hozzá épített gazdasági épület sokáig leányiskola volt. Ma, és még egy rövid ideig Postahivatalként működik. A Posta a működéséhez szükséges átalakításokat a két épületben elvégezte. A kastély, szinte a felismerhetetlenségig átalakítva, a Posta Területi Oktatási Központjaként működik. Remélem a kastélynak a jövőben, gondos, igaz hosszantartó visszaalakítása veszi kezdetét. Ha nem is eredeti formájában, de némileg felismerhetően, kellő feladatot találva az épület számára az elkövetkező évtizedekben, ékköve lehet majd Budaörs városának.

Kedves Közönségünk!

Gondolataimat azzal szeretném befejezni, hogy a történetnek nincs vége, mint ahogy egyetlen helytörténeti kutatásnak sincs, mert nem is lehet vége. Kutatással, vagy a véletlen folytán folyamatosan újabb és újabb adalékok kerülnek elő a kutató számára. A kastély történetében is sok még a feltáratlan fehér folt. Ma ennyit tudok. Köszönöm, hogy végighallgattak.

